

Maatschappelijk verlangen en het justitiepastoraat

Inleiding

Het justitiepastoraat ziet zich voor een taak vol tegenstrijdigheden gesteld. Enerzijds eist de overheid, onder meer uit kostenoverwegingen, dat het justitie-pastoraat de maatschappelijke relevantie van zijn activiteiten steeds nadrukkelijker aantoon. Een heel belangrijke vraag in dit verband is de mate waarin het justitiepastoraat kan helpen bij het terugdringen van de recidivecijfers.

Anderzijds is de maatschappij in de context van een gedetineerde heel ver weg. De maatschappij als reële leefwereld komt pas weer in beeld aan het einde van de detentieperiode.

In dit artikel wordt de positie van het justitiepastoraat verkend in het spanningsveld van de maatschappelijke preoccupatie met economie en veiligheid enerzijds en de leefwereld van de gedetineerde en ex-gedetineerde anderzijds.

Maatschappelijke vragen rond het belang van het justitiepastoraat

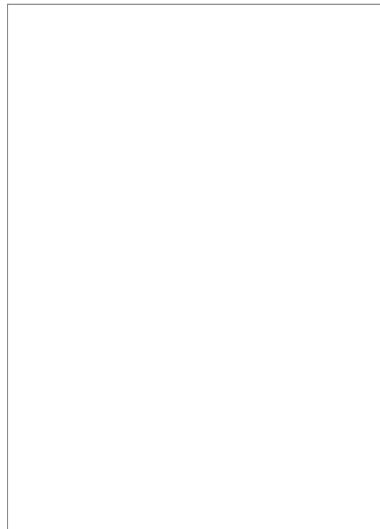
Het justitiepastoraat heeft uiteraard een ander beeld van gedetineerde dan dat van kostenpost en recidivegevaar. Het besef te werken met mensen die buiten de maatschappij gesloten zijn brengt pastores die met gedetineerden werken tot een andere houding, namelijk een streven naar intermenselijke aanvaarding. En een houding van aanvaarding in een pastorale setting kan m.i. ook de resocialisatie na de detentie bevorderen.

Tegelijkertijd constateren pastores, samen met anderen die werken op het terrein van bijvoorbeeld de wetenschap, politiek of maatschappelijke instellingen, dat in de huidige maatschappij de bereidheid de ex-gedetineerde een kans tot resocialisatie te geven afneemt. De Raad van de Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming stelt: "De Raad signaleert bij toezichtbezoeken al geruime tijd dat de maatschappelijke opvang van ex-gedetineerden onvoldoende of zelfs geheel niet geregeld is." (advies dd. 27 oktober 2005; www.rsj.nl)

Maatschappelijke positie van mensen die (vaker) gedetineerd zijn

"Van sommige mensen is het leven kapot", constateert Andries Baart in een artikel om de theorie van 'presentie' toe te lichten (Baart, 2003). In allerlei vormen van categoriaal werk komen pastores ongeveer dezelfde doelgroep tegen. Baart noemt hen mensen die sociaal overbodig (gemaakt) zijn. Zo vermoed ik dat er een grote groep gedetineerden is die ook in het drugspastoraat, het sociaal basispastoraat, het oude wijken pastoraat en het arbeidspastoraat in beeld is. De kennis en ervaring die opgedaan is in deze vormen van pastoraat, kan - lijkt me - behulpzaam zijn bij het verder verkennen van de mogelijkheden om aan (ex-)gedetineerden pastoraat en eventuele bredere vorming te bieden in de context van een penitentiaire inrichting en in de nasleep daarvan. Het justitiepastoraat zoekt naar een geïntegreerde aanpak waarin niet alleen de positie van de pastor, en de pastorant maar ook de maatschappelijke context wordt betrokken. Wanneer

mensen geen maatschappelijke of sociale cohesie meer ervaren heeft het weinig zin om een perspectief te schetsen van een 'normaal' bestaan. In een leven waarin de problemen zich hebben opgestapeld, is pastorale begeleiding binnen de muren vergeefs wanneer die geen vervolg krijgt buiten de muren van een inrichting.

Georges Rouault (1871-1958)
Ecce homo (zie de mens)

Het justitiepastoraat heeft daarbij een unieke mogelijkheid om het eerste contact te leggen. Mensen die chaotisch leven, zich steeds weer op andere plekken ophouden en moeilijk benaderbaar zijn, kunnen soms tijdens een detentieperiode enige aansluiting met anderen vinden. Voor de pastor die in contact komt met een pastorant met een dergelijke problematiek is het van belang om zonder enige pretentie de aansluiting te zoeken bij de leefwereld van deze mens. Dat betekent dat wat op de agenda komt tijdens het contact niet gebonden is aan bepaalde domeinen. Gezondheid, relaties, het leven met God, huisvesting, schulden, verslaving, alles kan op een unieke en onnavolgbare manier aan de orde komen. Voor de pastor betekent dat een open en flexibele houding, een laag profiel en een informele manier van omgang met de pastorant. Uitgaande van de belevingswereld van de pastorant is er geen sprake van een doelstelling, maar hooguit van een doelrichting in het contact. Maar ook wanneer er mogelijk geen enkel perspectief meer is, is het belangrijk om trouw te zijn aan het pastorale commitment. Een uitdaging aan het justitiepastoraat van vandaag is, lijkt mij, om de ervaringen die in het pastoraat zijn opgedaan te vertalen in een constructieve kritiek op de maatschappelijke structuren die op een of andere wijze betrokken zijn bij het ontstaan en de voortzetting van de problemen van de pastoranten die (mede)oorzaak zijn van criminaliteit.

Gevolgen economisering voor gedetineerden
Lutzen Kooistra (hoofdredacteur van het Friesch Dagblad) heeft tijdens de studiedagen van de protestantse pastores (23 en 24 april '07) een aanzet gegeven voor het publieke debat over de maatschappelijke verantwoordelijkheid bij de ten uitvoerlegging van gevangenisstraffen. De economisering van de samenleving, zegt hij, bepaalt te zeer de bejegening van

gedetineerden. Gedetineerden worden slechts gezien als een kostenpost en als een storende factor in de maatschappelijke ontwikkeling. Dit heeft geleid tot bezuinigingen en tot verscherpte regimes voor gedetineerden binnen de muren van een inrichting.

Gebrekkige afstemming van verantwoordelijkheden in de nazorg

Rond de nazorg van gedetineerden en de reïntegratie van ex-gedetineerden in de samenleving schuiven overheden elkaar de verantwoordelijkheid toe. Het wil maar niet komen tot een sluitende aanpak in de verdeling van de verantwoordelijkheden – en dus de financiële middelen – tussen rijk en burgerlijke gemeenten. Daar wordt al langer dan 5 jaar over gediscussieerd. Resocialisatie in een geïntegreerde aanpak is eigenlijk niet meer in beeld na het verdwijnen van de reclassering op dit terrein. Dat wil overigens niet zeggen dat er op uitvoeringsniveau niets gebeurt. De Dienst Justitiële Inrichtingen van het Ministerie van justitie probeert initiatieven te ontwikkelen om gedetineerden op termijn op vier terreinen te voorzien wanneer zij de poort van een penitentiaire inrichting verlaten: wonen, inkomen, zorg en identiteitspapieren. Dergelijke initiatieven zijn hoopvol, maar ze realiseren als ze al effectief zijn nog maar het meest minimale voorzieningenniveau.

Rol van het pastoraat maatschappelijk gewenst?

Voor zo'n geïntegreerde aanpak wordt wel naar het justitiepastoraat gekeken. Op een bepaalde manier (zie het betreffende rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) maakt 'religie' in de Nederlandse samenleving een herwaardering mee. Waardering is er ook voor de uniciteit van het pastoraat, omdat er gesprekken gevoerd kunnen worden die tot op de kern van de persoon gaan; mogelijk levensveranderende gesprekken van twee mensen die zich samen voor het aangezicht van God gebracht voelen. Zo beschouwd is er maatschappelijk gezien ruimte voor 'religie' als bron van waarden en normen. Niet zozeer de inhoud van een pastoraal contact wordt dan interessant geacht, als wel de uitkomst. Er is sprake van een zekere doelverbondenheid wanneer het gaat om de maatschappelijke wens om recidivecijfers terug te brengen en een mogelijke 'omkering' van een delinquent als uitkomst van een pastoraal contact. In onze Nederlandse samenleving speelt ook een tweede motief mee in de beoordeling van religie. Dat is de beschouwing van religie als bedreiging voor de autonomie van de moderne burger. Zo blijft er sprake van een voortgaand terugdringen van religie in het publieke domein. De privatisering en de verinnerlijking die daar het gevolg van is komt nauwelijks ter discussie te staan. Dat heeft consequenties voor de publieke opvattingen over de maatschappelijke rol van verschillende vormen van pastoraat. En zeker voor dat van het justitiepastoraat.

Marktdenken en geestelijke zorg

Voor het justitiepastoraat kan het een verleiding zijn om slechts met het oog op het terugdringen van recidivecijfers maatschappelijk gezien relevant gevonden te worden. Voor je het weet wordt de bestaansgrond van het

justitiepastoraat gezocht in het maatschappelijke verlangen van de burger om niet gestoord te worden in een risicoluw bestaan. Maar dat is niet de kern van het pastoraat. Justitiepredikant Christiaan Donner verwoordt dat als volgt: "Is de kern van onze pastorale houding niet de aanvaarding van de gevangene mens als mens? Staat een campagne om criminaliteit als maatschappelijk verschijnsel te bestrijden in de gecriminaliseerde mens niet op gespannen voet met dat eerste?" (Pastorale Verkenningen 2007, nr 1, pg 22). Als dat eerste uitgangspunt niet blijvend gehonoreerd mag worden komt het pastoraat als de belangeloze en pretenteloze presentie van de pastor bij de mens die gedetineerd is, in gevaar.

Dat is overigens, lijkt me, niet het laatste wat hierover gezegd kan worden. Er is mijns inziens ook de oprechte wens om, zeg maar, in apostolair opzicht maatschappelijk gezien relevant te zijn. Dat het werk binnen en buiten de muren van een PI maatschappelijk gewaardeerde resultaten heeft, betekent natuurlijk niet dat er pastorale uitgangspunten verloochend zouden worden. Dat er in het opnieuw opbouwen van een leven binnen de kaders van de bestaande maatschappelijke conventies tevredenheid is bij de pastorant – zie bij voorbeeld bij het werk van Stichting Exodus -, is dan niet omdat de maatschappij daarom vraagt, maar omdat het 'tot zijn of haar recht komen' van de pastorant met een strafblad, wel degelijk vaak óók een maatschappelijke component heeft.

Een ander element in deze discussie is de vraag in hoeverre het marktdenken invloed mag hebben, of al heeft, op de geestelijke zorg. De maatschappelijke relevantie van pastoraat wordt dan bijvoorbeeld uitgedrukt in termen van 'productie'; een uiting van de economisering ook van het belang van zorg. De definitiemacht aangaande wat 'product' mag heten ligt vervolgens niet meer bij de pastorant, maar bij de financier van het pastoraat. Niet alleen het justitiepastoraat maar ook andere vormen van categoriaal pastoraat staan op deze manier onder de verdenking een ander belang te dienen dan dat van de pastoranten. Prof. Herman Meininger (VU, hoogleraar theologie) geeft in een lezing voor de Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen een prachtig overzicht van de sociaal-ethische en bedrijfskundige valkuilen waarin het pastoraat kan vallen (zie literatuurlijst). Wat de bedrijfskundige valkuilen betreft: in de economische wetenschappen is er een onderscheid tussen goederen en diensten. Dat is niet voor niets. De diensteneconomie is aan andere wetmatigheden onderworpen dan de goedereneconomie. Met andere woorden: ook in de eigenstandige economische argumentatie is het onzin om over het 'product' geestelijke zorg te spreken. Of het 'product' zorgvuldige detentie. 'Zorg' is geen product; zorg is een 'dienst'. 'Zorg is een relatie' benadrukt Andries Baart. De essentie van de kritiek op het denken in economische termen is dat dit denken in het teken komt te staan van de '*commodification of everything*'; het tot handelswaar verklaren van alles. Daarmee wordt de eigenlijke 'vraag' van de pastorant in feite onzichtbaar gemaakt en worden de waarden waarmee gewerkt wordt (bv. vertrouwen, erkenning, zingeving, bestaanservaring) tot non-issues gereduceerd omdat ze niet te gelde kunnen worden gemaakt.

Verlangen naar samenhang en gemeenschap; ecclesiologische vragen

De mensen die we als pastorant in allerlei vormen van categoriaal werk

tegenkomen - de mensen die sociaal overbodig (gemaakt) zijn - lijden aan wat over de maatschappij in algemene zin te zeggen valt. Namelijk dat we leven in een geëconomiseerde en gefragmenteerde samenleving waarin de sociale samenhang soms ver te zoeken is. Er is, misschien wel daardoor, tegelijkertijd een groot verlangen naar gemeenschap. Een uitvloeisel van het justitiepastoraat dat zich buiten de muren voortzet zijn bijvoorbeeld de gemeenschappen die rond sommige initiatieven van 'Kerken met Stip' ontstaan. Het zijn voorbeelden van wat Gerrit Jan van der Kolm in de lijn van zijn boek over "de verbeelding van de kerk" zou noemen: 'nieuw missionaire initiatieven' (zie literatuurlijst). Dat stelt de georganiseerde kerken ten aanzien van hun ecclesiologische vooronderstellingen op de proef. De institutionele armslag van deze kerken is aan de ene kant voor het justitiepastoraat van belang om nog een andere dan een strikt seculiere bestaansgrond te vinden; aan de andere kant herbergt het ook een ambivalentie. Het belang immers van het overleven van het instituut als zodanig speelt ook mee en dat versluiert de blik op de fundering van een visie op wat 'kerk' vermag te zijn. Mensen zonder een al te stevige sociale worteling weten vaak precies wat dat is en waar die kerk te vinden is. Net zo goed als dat er onder de pastoranten in penitentiaire inrichtingen nooit twijfel bestaat over waar het justitiepastoraat voor dient; zij weten dat vaak precies. Om het met andere woorden te zeggen: dit verlangen vindt zijn erkenning wanneer mensen beseft krijgen van de parousia van de Geest. Dat kan tegelijkertijd niet anders dan de Geest van transcendentie zijn. Namelijk die van de grensoverschrijding tussen burgers en uitgesloten; de Geest die immers de (re-)socialisatie van beide groepen bewerkt.

Anne Kooi (predikantdirecteur van het Diaconaal Centrum voor Gevangenispastoraat Haarlem)

***Artikel is bewerking van eerder gepubliceerde versie in
Tijdschrift voor het justitiepastoraat***

Pastorale Verkenningen, extern katern nr 2

***Dit nummer van Pastorale Verkenningen is geheel gewijd
aan de maatschappelijke taak van het justitiepastoraat***